

прочих малороссийских песен»⁵. «Чому в нас не знайдеться якої людини або навіть спілки, що була б узялася регулярно видавати дешеві українські книжки, які ще можна видавати за теперішніх цензурних порядків?», - запитує вчений.

Ці думки А.Кримського збігалися з прагненням Б.Грінченка повернути український народ до української книжки, ширше - з його концепцією народної освіти, одним з аспектів якої була освіта гуманітарна. Протягом 1894-1900 рр. Б.Грінченко видав у Чернігові 50 книжок (200 тис. прим.), зокрема й науково-популярних. Таким чином, завдяки йому лубочна вульгарна література перетворювалася у популярну й дешеву книгу для народу. Проникненню цієї «нової течійки» в московську лубочну літературу сприяв А.Кримський. У цей період з надісланих до Цензурного комітету 230 українських рукописів і книжок - дозволено лише 80. Зокрема, книга «Думи кобзарські» подавалася на цензурний дозвіл П.Житецьким і, на диво, протягом місяця (з 11 жовтня по 11 листопада 1896 р.) дістала дозвіл на друк⁶. Врешті, дозвіл було отримано і на збірку Б.Грінченка «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. Т. III»¹⁰.

Аналізу цієї праці присвячена стаття А.Кримського «До етнографії Чернігівщини» (1927). «Этнографические материалы...» автор називає «одним з найутішніших явищ у царині української етнографії»¹¹ того часу, і відзначає глибоке знання Б.Грінченком народного побуту, мови, особливостей світогляду і, разом з тим, його обізнаність у

фольклорній літературі. У статті-рецензії докладно аналізується зміст 13 розділів, структурованих «за системою Драгоманова». Відзначаючи старанну систематизацію етнографічного матеріалу, А.Кримський підкреслює досконалість системи покажчиків до нього. Окрім «бібліографічних вказівок до кожного нумера в збірнику», за якими «можна не тільки порівнювати варіанти, ба навіть одразу можна ставити питання, чи не могло часом котресь оповідання піти в народ найновішим книжним шляхом»¹², Б.Грінченко подає загальні покажчики наприкінці розділів і найширший покажчик наприкінці другого тому, в якому стисло подано російською мовою зміст «кожного нумера» обох томів. Ця праця була особливо близькою А.Кримському. Протягом кількох десятиріч він збирав фольклор Звенигородщини як особисто, так і з допомогою своїх кореспондентів. Задумана ще наприкінці 80-х років XIX ст. його праця побачила світ лише 1938 р. як збірник №71 історико-філологічного відділу АН УРСР. Це був перший том зібраних матеріалів - докладний опис місцевого побутового, переважно обрядового, фольклору. Учений розраховував на окрему книгу (тиражем 1200 прим.), але «цього здійснити не вдалося, можливо, через технічні труднощі такого великого за обсягом видання», - обережно зазначає П.Попов¹³. Таке твердження потребує роз'яснення. Залишилася в рукописі українознавча праця з ідеологічних причин.

А книгознавчий аспект наукової діяльності А.Кримського заслуговує на подальше дослідження.

1. Крачковский И. Очерки по истории русской арабистики. - М.; Л., 1950. - С.169.
2. Кримський А. Етнографічні й інші українські видання московських лубочників р.р. 1888-1893 // Кримський А. Розвідки, статті та замітки. - К.: Вид. УАН, 1928. - С.167.
3. Велика історія України: У 2 т. - Т. 2 / Передм. д-ра І.П.Крип'якевича; Зладив М.Голубець. - К.: Глобус, 1993. - С.270.
4. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі ЦДАУК), ф.294, оп. 1, спр. 297, арк. 242.
5. Там само, спр. 943, арк. 174.
6. Там само, спр. 268, арк. 94.

7. Кримський А. Етнографічні й інші українські видання... - С. 168.
8. Там само. - С.171.
9. ЦДАУК, ф. 294, оп.1, спр. 268, арк. 291.
10. Там само, спр. 297, арк.168.
11. Кримський А. До етнографії Чернігівщини // Кримський А. Розвідки, статті та замітки. - С. 267.
12. Там само. - С. 278.
13. Попов П.М. Академік А.Ю.Кримський як дослідник народної поетичної творчості // Нар. творчість та етнографія. - 1961. - № 3. - С.81.

Володимир Ляхоцький Іван Огієнко - книгознавець

Висвітлюється малодосліджений аспект наукової діяльності Івана Огієнка - його бібліографічні студії, що стали вагомим внеском у розвиток українського книгознавства та бібліографознавства.

Книгознавчі зацікавлення вченого тісно пов'язані зі здійсненими ним лінгвістичними розвідками та педагогічною діяльністю. Серед його здобутків у цій галузі виділяються: фундаментальні книгознавчі дослідження та розвідки; бібліографознавчі публікації; ґрунтовні бібліографії до кожної праці. Книгознавчі праці І.Огієнка знайомлять з історією українського друкарства, сприяють формуванню науково-довідкового апарату для майбутніх українознавчих студій.

«Так уже повелося в житті нашому, що про великих людей ми знаємо занадто мало; люди ці за життя свого звичайно не мають загального визнання своїх заслуг і стають «великими» лише по смерті своїй¹. Замовчувана

протягом тривалого часу багатоаспектна наукова й творча спадщина талановитого вченого-лінгвіста, літературознавця, бібліолога, історика, педагога й обдарованого поета - Івана Іларіоновича Огієнка (митрополита Іларіона) сьогодні, нарешті, знаходить своїх

дослідників на теренах рідної його серцю України. До зацікавленень сучасних українських науковців потрапляють педагогічні та просвітницькі ідеї І.Огієнка (А.Марушкевич, Є.Сохацька, І.Тюрменко та інші), його епістолярна спадщина (В.Ляхоцький), фундаментальні мовознавчі праці вченого (А.Бурячок, П.Гриценко, М.Тимошик, Я.Чопик та інші), народознавчі студії (В.Качкан), релігійні погляди митрополита Іларіона (А.Колоний, Д.Степовик та інші), Огієнкова концепція духовної триєдності «мова - народ - церква» (З.Тіменик) тощо. Готується до друку повна бібліографія праць вченого та розвідок про нього (М.Гордій, Г.Домбровська, З.Купчинська, З.Тіменик), а також реєстр архівних фондів, де зберігаються документи про життя та діяльність Огієнка (В.Ляхоцький). Ці праці стануть важливими довідковими виданнями для дослідників наукового доробку визначного українця та зможуть дати відомості для реконструкції його архівного фонду, адже матеріали розпорошені не лише по українських архівах, а й по сховищах Польщі, Канади та інших країн. 1992 року проведено дві науково-практичні конференції (Львів, Кам'янець-Подільський). 1994

року відбулися Огієнківські читання в Інституті філософії НАНУ. Останнім часом перевидано фундаментальні праці вченого: «Українська церква» (вид-во «Україна»), «Дохристиянські вірування українського народу» (вид-во «Обереги», 1992), «Історія українського друкарства» (1994) та «Історія української літературної мови» (вид-во «Либідь», 1995) тощо. В Україні засновано премію імені Івана Огієнка в галузі науки й освіти, миротворчої та церковної діяльності, літератури й мистецтва, першими лауреатами якої в 1995 р. стали головний редактор видавництва «Либідь» М.Тимошик, настоятель храму української автокефальної православної церкви в Житомирі отець Богдан, поет О.Клименко. На початку 1996 р. в Центральному державному архіві-музеї літератури й мистецтва України з ініціативи В.Ляхоцького започатковано особовий архівний фонд І.Огієнка, основу якого склали унікальні документи й матеріали з особистого архіву протоієрея Міненка (Канада): фотографії, копії листів, примірники часописів з автографами тощо. Усі ці факти свідчать про те, що в сучасних вітчизняних біографічних дослідженнях виокремився новий самостійний напрям - *огієнкознавство*.

Малодослідженим аспектом наукової діяльності І.Огієнка залишаються його бібліологічні студії, що стали вагомим внеском у розвиток українського книгознавства та бібліографознавства. Книгознавчі зацікавлення вченого були тісно пов'язані з його лінгвістичними розвідками та педагогічною діяльністю.

Серед здобутків вченого у цій галузі, на нашу думку, слід виділити:

- а) фундаментальні книгознавчі дослідження та розвідки;
- б) бібліографознавчі публікації;
- в) ґрунтовну бібліографію до кожної праці.

Усі дослідження підпорядковувалися просвітницькій ідеї: донести до народу знання, які дадуть йому право пишатися тим, що він живе в Україні. Цим почасти пояснюється популярна манера викладу в більшості його наукових праць. Сам Огієнко, обґрунтовуючи своє розуміння психолого-лінгвістичних основ популяризації науки, зазначав: «... я належу до тих, що не тільки кохаються в популярному викладі, але й уважають його за корисніший від викладу чисто наукового. Завдання вченого - не тільки творити науку, але й уміти навчати її»². Основним принципом популярного, «народного» викладу він вважав принцип «простоти та ясності». Навіть у підзаголовку праці вчений намагався чітко визначити коло читачів книги, вказував, кому і з якою метою пропонується видання. Чи не найпоказовішим є підзаголовок його відомої сучасним українцям (перевиданої у Львові 1995 р.) праці «Наука про рідномовні обов'язки»: «Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства». Визначав він і «жанр» своєї праці: «студія», «історично-релігійна монографія», «мовознавча монографія», «історично-догматична монографія», «богословсько-історична студія», «історико-бібліографічний огляд», «історично-канонічна монографія», «бібліографічний нарис» тощо, тим самим закладаючи підґрунтя «огієнківської» класифікації наукових видань.

Книгознавчі праці вченого не лише знайомили з історією українського друкарства чи української книги, а й сприяли формуванню науково-довідкового апарату для майбутніх українознавчих студій. Його внесок у розвиток українознавчої бібліографії відзначено в «Енциклопедії українознавства»³. Відома дослідникам і його діяльність як дійсного члена Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові (з листопада 1923 р.). Незалежно від місця проживання (Винники, Львів, Варшава) він залишався членом філологічної секції, активно працюючи в бібліографічній та «язиковій» комісії. Серед бібліографічних покажчиків з мовознавства не втратили донині свого значення праці І.Огієнка: «Українська мова: Бібліографічний покажчик літератури до вивчення української мови: Порадник студентам, вчителям і всім тим, хто бажає найкра-

ще вивчитися українській мові» (К., 1918), «Українська мова в «Записках» ВУАН: Бібліографічний огляд», «Складня її зміст. В кінці бібліографія» («Рідна мова», Варшава, 1934, 1935) тощо.

Крім мовознавчих проблем, у працях І.Огієнка ґрунтовно розроблені також питання «дуже складної бібліографії стародруків»⁴, до укладання якої зверталися С.Маслов та Є.Пеленський. Слід зазначити, що стародруки - це наукове зацікавлення, яке І.Огієнко зберіг протягом усього життя. Роки навчання в Київському університеті (1903-1909), що припадали на період українського національно-визвольного руху, позначеного розповсюдженням української ідеї серед населення України (С.Петлюра), знайомство з такими видатними вченими, як В.Перетц і П.Житецький - той початковий етап, без якого не виникли б грандіозні наукові плани І.Огієнка щодо опису стародруків, укладання їхньої бібліографії та всебічного їх використання в навчальному процесі і в науковій діяльності. Об'єктом дослідження в перших його розвідках, як і в фундаментальній праці П.Житецького, стає Пересопницьке євангеліє - один з перших перекладів євангельського тексту українською мовою. Значно пізніше в дослідженні «Українська Пересопницька євангелія 1556 р.» (Тарнів, 1921) І.Огієнко подає загальну характеристику пам'ятки і детально проаналізує її мову на всіх рівнях.

Стародруки займають почесне місце в книгозбірні митрополита Іларіона, яка залишилась у спадок нащадкам і нараховує 20 тис. томів, розбитих на окремі відділи. Серед сотні стародруків, старовинних книг та рукописів, починаючи з XVI ст. є такі, що їх збереглося у світі всього кілька примірників. Це Острозька Біблія; Службник 1637 року, надрукований у Львові в Братській друкарні; збірка старовинних требників, а також «Учительне Євангеліє» часу митрополита Петра Могили. Найбільшою гордістю митрополита Іларіона був примірник Острозької Біблії 1581 р. - першої повної друкованої біблії на сході Європи, видання якої фінансував Костянтин Острозький, а друкував дякон Іван Федорович з помічниками-українцями. Цю унікальну пам'ятку митрополит Іларіон демонстрував як ілюстрацію до своєї лекції «Рукописна і стародрукована українська книжка», виголошеної 25 листопада 1951 р., у день визнання його дійсним членом УВАН. Про розміри й вигляд титульного аркуша Острозької Біблії читачі могли отримати уявлення з 3-го числа (1952) науково-популярного місячника «Наша культура», де це видання було назване «найславнішою пам'яткою української культури в Канаді».

Розуміючи необхідність дослідження стародруків, І.Огієнко звернувся у березні 1925 р. до тодішнього президента НТШ у Львові К.Студинського з пропозицією доручити йому створення праці «Опис українських стародруків XV-XVIII віків», «що появилися на етнографічно українській землі мовами: церковнослов'янською, українською, польською, латинською, російською, жидівською і др. Описувати буду, додержуючись методів, до яких дійшла сучасна наукова бібліографія»⁵. Обґрунтовуючи свою ідею, науковець наголошував на тому, що без доброго знання стародруків «годі обійтися кожному вченому дослідникові України. - як історикові України, так і історикові нашої літератури та культури

взагалі»⁶, а також історикові української мови. Крім того, вченого непокоїла повна відсутність українського опису стародруків, бо найкращим їх описом на той час залишилася праця І.Каратаєва «Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами», видана Російською Академією наук у 1883 р. Ця відома праця, на думку І.Огієнка, не повна, бо описує лише «кириловські видання»; не закінчена, бо доведена лише до 1653 р., і досить застаріла. А тому створення повноцінного наукового опису стародруків було очевидним.

Пізніше, напередодні трагічних для української науки подій 30-х років XX ст., він писав неодмінному секретареві Академії наук України А.Кримському, що мріє про створення кафедри палеотипії. «Я б зв'язався з цєю кафедрою і працював би для неї, як вільно. Думаю, що кафедра мала б бути на історико-філологічному відділенні, - бо ж вона доставляє силу матеріалів для історика літератури. Спеціальна кафедра української палеотипії розбудила б жвавий інтерес до наших стародруків і поставила б їх вивчення на правильний ґрунт. Знайшлися б робітники, які б упорядкували і проаналізували цю ділянку і вона дала б великі наслідки»⁷. Сподіваючись на підтримку його наукових ідей керівниками УАН, Огієнко пропонував широку програму досліджень у галузі історії української мови та українського друкарства, яку планував виконати за кілька років після повернення в Україну. Але повернутися йому не судилося.

Результатом глибокої зацікавленості і копіткої праці у царині дослідження стародруків стала низка праць: «Українська Житомирська Євангелія 1571 року: Опис пам'ятки, аналіз мови і словник. Нарис з історії культурного життя Старої Волині» (Тарнів, 1922); стаття «Друкарська трійця - Фіоль, Скорина і Хведорович. Історичний нарис із світанку українського друкарства», розвідка «Свято української культури: Нариси з історії початків українського друкарства» (1924), бібліографознавча розвідка «Іван Хведорович в науковій літературі (1704-1924). Бібліографічний нарис» (1924), стаття «Дерманська друкарня: історико-літературний нарис з культурного життя Волині» (1925), нарис «Початок книгодрукування в Уневі» (1926), «Слов'янська палеографія» (Варшава, 1928); «Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х р.» (Варшава, 1930); «Програма опису Кирилівських стародруків: Для вжитку палеографічного семінару» (Варшава, 1931); «Лисейська Тріодь 1734 року: З історії української мови в VIII віці» (Варшава, 1932) та ін.

Фундаментальна праця «Історія українського друкарства. Т.1. Історико-бібліографічний огляд українського друкарства в XV-XVIII вв.» вперше побачила світ 1925 р. в друкарні НТШ (Львів), 1983 р. була вдруге видана в Канаді (Вінніпег), а 1994 - перевидана видавництвом «Либідь» (Київ). Це був перший з семи задуманих томів, другий мав бути присвячений історії української книги, а третій і четвертий - опису стародруків (усіма мовами) на землях українських (з передмовою та бібліографією кожного твору).

У цій праці І.Огієнко висунув ідею нового датування початку друкування книжок в Україні, визначаючи два періоди: поза етнічними землями України і на власне автохтонних українських землях. Таким чином, початком друкування книжок для потреб українців він вва-

жав 1491 рік, коли Фіоль Швайпольт надрукував у Кракові Часослов і Осмогласник. Кожен розділ дев'яти частин книги включав докладну бібліографію (від 3 до 70 позицій) українською, російською, польською, чеською, німецькою та іншими мовами.

Прихильно зустрінута критикою і фахівцями за кордоном, праця І.Огієнка не знайшла належної оцінки офіційної книгознавчої науки в Україні. Лише С.Маслов відгукнувся досить суперечливою рецензією в журналі «Бібліологічні вісті».

Запропоновані автором ідеї не відповідали загальноновизнаним положенням, а тому книга швидко потрапила до «сховищ», а задум створення повної історії друкарства не було реалізовано.

З тієї ж причини не набули широкого розповсюдження ідеї І.Огієнка щодо процесу описування книг⁸, що впливали з роздумів вченого над встановленими В.Перетцом правилами. Зауваження І.Огієнка стали значним внеском до розвитку камеральної археографії, традиції якої, на жаль, не набули належного розвитку в тогочасній Україні. Лише сьогодні вітчизняні вчені (Л.Дубровіна, Г.Боряк та ін.) підносять на належний рівень цю галузь науки, справедливо оцінюючи науковий доробок І.Огієнка⁹.

Поряд з науковою значущістю стародруків для книгознавства та літературознавства він вважав їх одним із джерел для укладання історичного словника української мови, бо стародруки - «це цінне джерело для вивчення історії нашої мови»¹⁰.

Величезну роль для бібліографознавчих досліджень І.Огієнка відігравали редаговані ним часописи: «Рідна мова» (Варшава), «Наша культура» (Варшава, Вінніпег), «Віра і культура» (Вінніпег). Сторінки цих видань він як видавець і редактор використовував для публікації анотованої бібліографії нових видань та власних розвідок, описів книг, що надійшли в дарунок редакції, критичних оглядів наукових журналів, рецензування наукових праць тощо. Зокрема, рецензуючи каталог «Стародруки Публічної Бібліотеки м.Варшави» К.Кардашевича, І.Огієнко вказує на необхідність подачі предметного покажчика, списку скорочень, переліку друкарень, де видавалися книги.

Науково-популярний місячник «Рідна мова» вчений заснував у Варшаві 1933 р., а 1935 - «створив культурну інституцію без гроша в кишені» - часопис «Наша культура», відновлений пізніше митрополитом Іларіоном на канадській землі. Свої часописи він прагнув бачити «аполітичними органами, які б працювали виключно для розвитку своєї культури», широко бажав, щоб його редакція діяла як «інституція наукова», докладаючи надлюдських зусиль задля цього. У передмові до першого числа «Нашої культури» головний редактор писав: «Ми закладаємо науковий журнал з найширшою програмою, - хочемо давати досліди зо всіх ділянок нашої духовної і матеріальної культури, давати все те, що конче потрібне для глибокої національної освіти й для повного розуміння своєї культури»¹¹.

Окреслені напрями діяльності І.Огієнка на ниві «культурної служби народові» дозволяють визначити основні риси його книгознавчої концепції:

- збереження і ретельне вивчення пам'яток духовності українського народу - стародруків;

- дослідження історії українського друкарства та української книги;

- укладання українознавчої бібліографії;

- популяризація української книги.

Книгознавчі та бібліографознавчі праці Івана Огієнка ще чекають дослідження й перевидання.

¹ Огієнко І.І. Історія українського друкарства / Упоряд., анн. іст.-біогр. парису та приміток М.С.Тимоник. - К.: Либідь, 1994. - С.71.

² Огієнко І. Як писати для народних мас // Рідна мова. - 1934. - №7/8. - С.276.

³ Енциклопедія українознавства: Загальна частина. Перевидання в Україні. - К., 1995. - С.968-969.

⁴ Там само. - С.969.

⁵ Центральний державний історичний архів літератури України (ЦДІАЛ), ф. 362, оп. 1, спр. 54, арк. 92.

⁶ Там само.

⁷ Інститут рукописів НБУВ, ф. 81, од. зб. 23927.

⁸ Огієнко І. Як описувати рукописи (методологічно-критичні uwagi) // Byzantinoslavica. - 1932. - Roč. 10. - S. 190-194.

⁹ Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги. - К., 1992. - С.63.

¹⁰ ЦДІАЛ України, ф. 362, оп. 1, спр. 54, арк. 92.

¹¹ Огієнко І. Національна освіта й наші завдання // Наша культура. - 1935. - №1. - С.3.

У НБУВ відбулася презентація книги відомого українського державного й політичного діяча Левка Лук'яненка «Не дам загинуть Україні!»

ЛЕВКО ЛУК'ЯНЕНКО

НЕ ДАМ ЗАГИНУТЬ УКРАЇНІ!

КИЇВ
ВИДАВНИЧО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР «СОФІЯ»
1994